

Makale Künyesi (Araştırma): Yanardağ, A. (2022). İkinci Meşrutiyet döneminde Adana Darülmuallimin-i İbtidaisi 1908-1918. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 67-92.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1086363>

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİ 1908-1918

Ayşe YANARDAĞ¹

ÖZET

1892 yılında kurulan Adana Darülmuallimin-i İbtidaisi/Adana İlk Öğretmen Okulu nicelik ve nitelik bakımından öğretmen yetersizliği, halkın ilgi göstermemesi ekonomik sıkıntılar gibi çeşitli sebeplerle 1908 yılına kadar verimsiz bir dönem geçirmiştir. Çalışmada Adana Darülmuallimin-i İbtidainin 1908-1918 arası dönemi ele alınmıştır. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet ve yıkılış dönemi olup önemli iç ve dış, siyasi ve askeri gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde eğitilmiş bir toplumun devleti kurtaracağı düşüncesi devlet adamları arasında yaygın olduğundan eğitim her bakımdan islah edilmek istenmiştir. Bu amaçla bir yandan yeni darülmuallimler açılırken bir yandan mevcut darülmuallimler eğitim, kadro, sistem bakımından islah edilmiştir. Satı Bey'in İstanbul Darülmuallimin Mektebi'ndeki yeni uygulamaları taşraya yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yeni uygulamalar için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Adana Darülmuallimin-i İbtidai de islah edilmiştir. Ancak bu dönem Osmanlı'nın yıkılış dönemi olduğu için ortaya çıkan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Adana Darülmuallimin-i İbtidaisine yansımıştır. Kaybedilen topraklardan gelen öğrenci ve öğretmenlerin bir kısmı Adana Darülmuallimin'e gönderilmişlerdir. Çalışmada dönemin islahat çalışmaları ve savaşların Adana Darülmuallimin-i İbtidaisini nasıl etkilediği özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak incelenmiştir. Olaylar tarihsel bir şekilde sebep sonuç ilişkisi içinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet, Adana, darülmuallimin-i İbtidai, Adana'da eğitim, eğitim islahatları.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doç. Dr. yanardag2006@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5636-3500>

**ADANA DARULMUALLİMİN-İ İBTİDAİ İN THE
PERIOD OF THE SECOND CONSTITUTIONAL
MONARCHY 1908-1918**

ABSTRACT

Adana Darülmuallimin-i ibtidaisi/Adana Primary Teachers' School, which was established in 1892, had an unproductive period until 1908 due to various reasons such as lack of teachers in terms of quantity and quality, lack of interest from the public, and economic difficulties. In this study, the period of Adana Darülmuallimin-i ibtidai between 1908 and 1918 was examined. This period was also the period of the second Constitutional Monarchy and collapse of the Ottoman Empire, and important internal and external, political and military developments emerged. In this period, since the idea that an educated society would save the State was widespread among statesmen, education was desired to be improved in all respects. For this purpose, while new Darülmuallimins were opened, the existing Darülmuallimins were reformed in terms of education, staff and system. The new practices of Satı Bey in İstanbul Darülmuallimin were tried to be extended to the countryside. Legal regulations for new applications have not been neglected. In this context, Adana Darülmuallimin-i ibtidai was also reformed. However, since this period was the collapse of the Ottoman Empire, the Tripoli, Balkan and First World Wars that emerged were reflected in the Adana Darülmuallimin-i ibtidai. Some of the students and teachers coming from the lost lands were sent to Adana Darülmuallimin. In this study, the reform works of the period and how the wars affected Adana Darülmuallimin-i ibtidai were examined, especially based on archival documents. Events have been historically examined in a cause-effect relationship.

Keywords: II. Constitutionalism, Adana, darülmuallimin-i ibtidai, education in Adana, educational reforms.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti yıkılışı engellemek için 19. yüzyılda askeri alan dışında ıslahatlar yapmaya başlamıştır. İyi eğitilmiş bir toplum önemi idrak ettiğinden eğitim alanında ıslahatlara özel bir önem vermiştir. Ancak ulemanın tepkisinden çekinildiği için sıbyan mekteplerinde doğrudan ıslahatlar yapmak yerine sıbyan üzerine gidilebilecek daha üst eğitim kurumlarına öncelik vermiştir. 19. yüzyıl boyunca geleneksel eğitim kurumlarına olan sıbyan mektepleri ve medreseler dışında mektep adını verdiği daha üst seviyede usûl-ı cedit/yeni usul üzere okullar açmıştır. Bu yeni okullar için yine usûl-ı cedit bilen muallim yetiştirecek okul açmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Böylece Türk tarihinde çağdaş anlamda muallimlik/öğretmenlik mesleğinin gelişmesi 1848'de ilk

Darülmüalliminin İstanbul'da açılmasından itibaren başlamıştır. Her ne kadar Osmanlı'nın usûl-ı cedit üzere ilk açtığı eğitim kurumları üst seviyede olsa da temel eğitimde iyileştirme yapılmadan üst seviyede yapılan eğitimin yeterli olamayacağı bu nedenle sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi gerektiği bir çok layiha, karar ve yazışmalarda defalarca kayda geçmiştir (Mahmut Cevat, 2001, s.7-21; Koçer, 1992, s.41-42; Demirtaş, 2007, s.176). Nitekim sıbyan seviyesinde kurulan örnek mekteplerde usûl-ı cedit üzere ilk denemeler olumlu sonuçlanınca yeni usul üzere eğitim veren sıbyan mekteplerine ibtidai mektebi adı verilmiş ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. İbtidai mekteplerde usûl-ı cedit üzere eğitim verecek donanımlı öğretmen yetiştirmek üzere 1868'de İstanbul'da iki yıllık Darülmüallimin-i Sıbyan kurulmuş, daha önce kurulmuş olan mevcut Darülmüallimine Darülmüallimin-i Rüşdi adı verilmiştir (Ünal ve Birbudak, 2013, s.24). Ardından taşrada temel eğitimde usûl-ı cediti yaygınlaştırmak üzere bir yandan ibtidai mektepleri açılırken 1875'ten itibaren iki yıllık eğitim veren darülmüallimin-i sıbyanlar açılmaya başlamış ve 1892 Nizamnamesi ile darülmüallimin-i sıbyanların adı darülmüallimin-i ibtidai olarak değiştirilmiştir (Özalp, 1982, s.372-373).

1892'de Adana'da da usûl-ı cediti ve eğitimi yaygınlaştırmak üzere açılan Darülmüallimin-i İbtidai 1892-1908 yılları arasında çok az öğrencisi olmuş, verimli bir eğitim süreci geçirmemiştir. Okulun öğrencisinin az olmasının birçok sebebi vardır. Usûl-ı cedit üzere eğitim verecek yeterli sayıda öğretmen olmaması, okula atanan öğretmenlerin yetersiz, yaşlı ve hasta olması, Adana'nın iklim özelliklerinden dolayı öğrencilerin Mayıs ayında okulu bırakıp yaylalara gitmesi, öğrencilerin medreseden gelmesi nedeniyle üç aylarda okula gelmemeleri, ülkenin genel ekonomik sıkıntısı nedeniyle öğretmenlerin harcırah ve maaşlarında yaşanan gecikmeler bu verimsizliğin temel nedenleri olarak ortaya çıkmıştır. Aslında verimsizlik sadece Adana Darülmüallimine mahsus olmayıp Osmanlı'da açılmış olan darülmüalliminlerin genel durumu böyleydi. Bazı yerlerde sadece iki öğrenci olup öğretmen bulunamamıştır (Akyüz, 1978, s.83; Yıldız, 2013, s.151-163; Tanin, 15 Temmuz 1332/28 Temmuz 1916; Yanardağ, 2022, s.70). Daha önce Adana Darülmüallimin-i İbtidaisinin 1892-1908 yıllarını içeren bir çalışma yapılmıştır (Yanardağ, 2022, s.56-73). Bu çalışmada ise Adana Darülmüallimin-i İbtidaisinin 1908-1918 yılları arasındaki gelişmeleri incelenmiştir. Bu dönem II. Meşrutiyet yılları olup önemli siyasi, askeri birçok olay ortaya çıkmıştır. Dönemin gelişmelerinden Adana İlk Öğretmen Okulunun nasıl etkilendiği arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türk eğitim tarihinin Adana İlk Öğretmen Okulu bağlamında fazla bilinmeyen bir kısmını aydınlatmak amaçlanmıştır.

Adana Darülmuallimini ile ilgili arşiv araştırmasında 1918 sonrası belge ve bilgiye şimdilik ulaşılmamış olması çalışmanın 1918 ile sınırlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca çalışmanın ayrı bir dönemi kapsamaması nedeniyle yukarıda öğretmen okullarının ve Adana Darülmualliminin açılma süreci hakkında kısa bilgi verilmesi uygun görülmüştür. İlave olarak belgelerdeki tarihler Türk Tarih Kurumunun tarih çevirme kılavuzuna göre çevrilerek kullanılmıştır (Tarih Çevirme Kılavuzu, 2022).

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİLERDE ISLAHAT

II. Meşrutiyet siyasi tarih açısından önemli olduğu kadar eğitim tarihi açısından da önemli dönüm noktalarından birisidir. Siyasi değişim eğitim hayatını etkilemiş, devleti kurtarmak için toplumu eğitmek düşüncesi gittikçe daha fazla güç kazanmıştır. Bu dönemde eğitimde ıslahatlara devam edilmiş, bir yandan mevcut okullar ıslah edilmeye çalışılırken diğer yandan yeni okullar açılmıştır. Eğitim ve eğitimciler hakkında yayınların sayısı artmış, çeşitli dernek ve cemiyetler ortaya çıkmıştır. Eğitim meselesine dair görüşlerin, yayınların arttığı bir dönem yaşanmıştır (Akyüz, 1978, s.98-101). Nitekim bütün mekteplerin ıslahı için komisyon kurulmuştur (MF.MKT. 1068-68). Doğal olarak öğretmenin nasıl yetiştirileceği ve darülmuallimlerin ıslahı meselesi de gündemi meşgul etmiştir.

Mevcut darülmualliminler ıslah edilmeye ve sayıları artırılmaya çalışılmıştır. Önce İstanbul Darülmualliminde ıslahata başlanmıştır. Satı Bey İstanbul Darülmuallimin müdürlüğüne atandıktan sonra okulun pedagojik bir anlayışla yeniden düzenlenmesine ve gelişmesine katkıda bulunmuştur (Binbaşıoğlu, 2014, s. 312; Akyüz, 1978, s.78; Ergin, c.I-II, 1977, s.583-585). Satı Bey'e göre iyi bir talimatname yapılmamış olması darülmuallimlerin kötü durumda olmasının sebeplerinden biridir. Ona göre bazı muallimler fenn-i terbiyenin ne olduğunu dahi bilmiyorlardı. Onun döneminde yapılanlar sayesinde İstanbul Darülmuallimin'den mezun olanlar taşradaki darülmualliminleri canlandırmış, eğitim düzeylerini yükseltmiş ve darülmualliminlerde medrese öğrencilerinin sayısını azaltmıştır (Akyüz, 1978, s.83; Muallim, 15 Temmuz 1332/28 Temmuz 1916). Satı Bey döneminde darülmuallimin-i ibtidaiye bağlı uygulama okulu anlamına gelen tatbikat mektebi açılmış ve müdürlüğüne 28 Ekim 1909'da İhsan Bey tayin edilmiştir (MF.İBT.248-1; Binbaşıoğlu, 2014, s.312-313). Tatbikat mektebi uygulaması taşrada da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde İstanbul Darülmuallimin-i İbtidai, İstanbul Darülmuallimin-i Aliye kısmından ayrılmış ve bütün darülmuallimin-i ibtidailer radikal bir

değişikliğe uğramışlardır. Tanin'de yayınlanan ders programından anlaşıldığı üzere 3 yıl eğitim veren kurumlar haline dönüştürülmüşlerdir (Tanin, 13 Teşrinievvel 1324/26 Ekim 1908). Yine 17 Ocak 1909 tarihli Sadrazamlıktan Maarif Nezareti'ne gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre darülmuallimin aslında 4 sınıf olarak düzenlenmiş fakat üç sınıfa düşürülmüştür (BEO.374-260405).

Eylül 1909'da Satı Bey'in içinde olduğu bir komisyon oluşturularak darülmuallimin-i ibtidailerde okutulacak dersler ve programları üzerinde çalışma yapmak üzere izin istenmiştir (MF.İBT. 245-28; MF.İBT.245-38). Komisyon oluşturulmuş ve çalışmalara başlamıştır (MF.İBT.245-55). Komisyon ders programı listeleri ve talimatnameler hazırlamış ve matbu olarak basılması için gerekli yazışmaları yapmıştır. Bu komisyon ayrıca darülmuallimin-i ibtidailerde üç sene verilecek olan eğitimin son senesinin uygulama olmasını kararlaştırmış ve üçüncü sene için kitap seçimine gerek görmemiştir (MF.İBT.248-3). Bu dönemde darülmualliminlerden donanımlı muallim yetişinceye kadar taşrada sıbyan ve ibtidai mektep muallimleri için darülmualliminlerde gece (MF.İBT.263-23) ya da tatillerde kurslar düzenlemek suretiyle bilgi ve becerileri artırılmaya çalışılmıştır (MF. MKT.1119-30).

Öte yandan tam olarak uygulanamayan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin değiştirilmesi tartışılmıştır. Aynen uygulanmasını isteyenlerin yanı sıra Meşrutiyete uygun bir genel maarif kanunu hazırlayalım ya da nizamnameye dokunmadan ayrı ayrı yasalar yapalım şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır (Sakaoğlu, 2003, s.126). Bu tartışmalar neticesinde genel maarif kanununun birinci kısmı olarak hazırlanan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası, Kasım 1910'da Meclis-i Mebusana gönderilmiştir (MV.146-65). Ancak temel eğitime ve dolayısıyla darülmuallimin-i ibtidailere dair düzenlemeler içeren bu kanun teklifi Vilayetler İdaresi Kanunu'nun çıkarılmasına bağlı olduğundan uzun bir süre meclisten geçememiş, 1913 yılında geçici kanun olarak uygulanmıştır (Ergin, C. III-IV, 1977, s.1296).

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası mecliste beklerken İstanbul Darülmuallimin-i 4 Temmuz 1912'de Darülmuallimin-i Aliye adıyla yüksek mektepler arasında alınmıştır (Özalp, 1982, s.105). Ardından mecliste bekleyen layiha 1913'te Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı adıyla çıkarılmış olup genel olarak temel eğitim kurumları ile ilgilidir. Ancak kanunda darülmuallimin-i ibtidai ile ilgili bazı maddelere yer verilmiştir. 27. madde ile vilayetlerde kurulacak tedrisat-ı ibtidaiye meclislerinin üyeleri arasında Darülmuallimin-i ibtidai müdürleri yer almıştır. 41. madde ile muallim olmak için

darülmuallimin-i ibtidaiyeden mezun olmak şarttır. 43. ve 44. maddeler ile darülmuallimin mezunlarının yeterli olmadığı yerlerde muallim ve muallim muavinlikleri için tatil döneminde ehliyetname imtihanı yapılacaktır. Ancak bu ehliyetnameler 3 yıllık olup 3 yıl sonunda darülmuallimin derslerinden imtihana girip şahadetname almak zorunludur. 46. madde ile her vilayet merkezinde yatılı bir darülmuallimin-i ibtidaiye kurulması kararlaştırılmıştır. Darülmuallimin müdür ve muallimleri Maarif Nezareti tarafından tayin olunacaktır. 51. madde ile belirlenen cezalar 56. madde ile darülmuallimin müdür ve muallimleri için de geçerli hale getirilmiştir. 62. madde ile darülmuallimin müdür, muallim ve muavinleri Darülmuallimin-i aliye ve Darülfünun mezunlarından tayin olunacaktır. 63. madde ile darülmuallimin muallim ve müdürlerinden iyi hizmeti görülenlerden tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri seçilebilecektir. 67. madde ile darülmuallimin-i ibtidaiyelerin talebelerinin iskân, iâşe, giyim ve diğer masrafları ile binalarının inşaat ve tamirat masrafları vilayet bütçesinden karşılanacaktır. 70-72. maddeler ile darülmuallimin müdür, muallim ve muavinlerinin maaşları belirlenmiştir (Özalp, 1982, s.91-102).

Bu kanundan sonra 1915'te darülmuallimleri ıslah etmek üzere Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi hazırlanmış olup burada sadece darülmuallimin-i ibtidailerle ilgili maddelere yer verilmiştir. Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'nin 1. maddesine göre İstanbul Darülmuallimin ve Darülmuallimat yüksek okul olup ibtidai, ihzari ve ali olmak üzere 3 kısım iken taşrada açılanlarda ise sadece ibtidai kısmı bulunacaktır. 3. madde ile her darülmuallimin'e bağlı birer tatbikat mektebi bulunacaktır. 6. madde ile taşrada bulunan darülmuallimin-i ibtidaiyelerin eğitim süresi 4 senedir. 7. madde ile gerekli bilgiye sahip olanlar sadece mesleğe ait dersleri tahsil etmek üzere darülmuallimine kabul edilirler. 8-17. maddeler okula kabul şartları ile ilgilidir. Buna göre Osmanlı tebası olmak; herhangi bir bulaşıcı hastalığı olmamak; 16 yaşından küçük 18'den büyük olmamak gerekir. Darülmuallimin-i ibtidaiyeye ibtidai mezunları imtihansız kabul edilir ancak ibtidai seviyesinde bilgisi olanlar imtihan neticesinde kabul edilirler. Her darülmualliminde bir müdür, bir müdür muavini, bir kâtip ve mubayaa/satın alma memuru, bir depo ve ambar memuru olmak üzere beş memur ve gerektiği kadar müstahdem bulunur. Yatılı olmayanlarda muhasebe, ambar ve mubayaa memuru bulunmaz. Muallim ve memurlar Maarif Nezareti tarafından, diğer mektep müstahdemleri mektep müdürü tarafından atanır. 19. madde ile her darülmualliminde bir meclis-i muallimin, bir meclis-i inzibat/disiplin meclisi, bir mubayaa komisyonu vardır. Meclis-i mualliminin müdürün başkanlığı altında mektep muallimlerinden, inzibat meclisi müdür muavini başkanlığı altında

fenn-i terbiye muallimi ile diğer iki muallimden teşkil ve içtima eder. Taşrada mubayaat komisyonu maarif müdürleri başkanlığında iki muallim, muhasebe memurları ve mektep tabibinden oluşur. Bu meclis ve komisyonun görevleri bir talimatname ile düzenlenmiştir. Muallim, müdür ve müdür muavinlerinin tayin ve terfileri Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunuyla belirlenmiştir ki zaten yukarıda bahsedilmiştir. 24. madde ile darülmuallimin-i ibtidaide okutulacak dersler düzenlenmiştir. Kura'n-ı Kerim, Malumat-ı diniye ve siyer, Fenn-i terbiye ve usul-ı tedris, Türkçe: sarf ve nahv ve tahlil ve imla ve kitabet ve edebiyat ve kıraat ve inşa ve ezber, elsine-i ecnebiye, Tarih-i Osmani ve umumi, Coğrafya-yı Osmani ve umumi, Kozmografya, Riyaziyat: hesap ve resm hattı ve hendese ve mesaha ve cebir, Malumat-ı tabiiye: hayvanat ve nebatat ve tabakat ve fizik ve kimya, Malumat-ı ziraiye ve tatbikatı, Usul-ı defteri, Malumat-ı iktisadiye, Malumat-ı ahlakiye ve medeniye ve hukukiye, Teşrih ve fizyoloji beşeri, Hıfzıssıhha, Yazı, Resim, Musiki, Gına, El işleri, Terbiye-i bedeniye. 23. madde ile bütün darülmuallimlerde eğitim Eylül başında başlar Mayıs sonunda biter 33. madde ile sözlü ve yazılı olmak üzere senede iki defa sınav yapılır. Yazılı imtihan Kânunusani başında sözlü sınav ders senesi sonunda yapılır. Sözlü imtihanda bir üst sınıfa geçebilmek için en az beş almak gerekir. Son sınıfta yalnız bir dersten beşten aşağı numara alan talebe imtihanların sona ermesinden bir hafta sonra bir kereye mahsus olmak üzere imtihan olunur. Diğer sınıflarda ikmal imtihanı yoktur. 34. madde ile mezunlar en az sekiz sene umumi mekteplerde muallimlik yapmak zorundadır (Özalp, 1982, s.554-564). Genel olarak 1915 tarihli Nizamname, 1876 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1876 Nizamnamesinin darülmuallimin hakkındaki hükümlerini tadil eden 1892 Nizamnamesine göre daha geliştirilmiş bir nizamnamedir.

1916 yılında Darülmuallimin ve Darülmuallimat-ı İbtidaiye Talimatnamesi çıkarılmıştır. Talimatname 1915 Nizamnamesi'nin nasıl uygulanacağını göstermiş olup 9 fasıl 148 maddeden meydana gelmiştir. Müdür, müdür muavini, hesap ve tahrirat kâtibi, tabib ve ahval-ı sıhhiye, ambar ve depo memuru, heyet-i talimiye, meclis-i muallimin, inzibat meclisi, mubayaat komisyonu, nöbetçilik, talebenin hukuk ve vezaifi, tezzüh/gezi ve cevelanlar/dolaşma: seyahatler, inzibat, müddet-i tedris ve imtihanlar, taksim-i evkat, mekulat/gıda maddeleri, melbusat/elbiseler, mevadd-ı müteferrika/çeşitli maddeler başlıkları altında oldukça ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır (Darülmuallimin ve Darülmuallimat-ı İbtidaiye Talimatnamesi, 1332/1916, s.1-31).

ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNİN LEYLİYE/YATILIYA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Ocak 1909'da Adana valisi Cevad Bey Adana'daki Darülmuallimin'in yok hükmünde olduğunu, yeterli muallim yetiştirmek için Darütedris adıyla yeni bir mektep açıldığını ancak düzenli tahsisatı olmadığı için varlığını devam ettiremeyeceğini bu nedenle Darülmuallimin'e ayrılan tahsisatın Darütedris'e aktarılmasını istemiştir. Bu yazı üzerine İlköğretim Nizamnamesi gereğince vilayetlerde yeteri kadar darülmuallimin-i ibtidainin açılması kararı verildiği, bununla birlikte Adana Darülmualliminden faydalanılamaması nedeniyle yakında Adana Darülmualliminin de ıslah edileceği cevabı verilmiştir (MF.MKT.1100-2). 2 Aralık 1909'da Adana maarif müdürlüğü bir yazısında mevcut Darülmualliminin şimdiye kadar yok hükmünde olduğu için gerekli niteliklere sahip muallim bulmanın zor olduğunu hatta maaşla yani bursla dahi talebe bulmakta zorlanıldığını belirtmiştir. Müdürlük yeni talimatnamede ehliyetname verilmesi konusunda bir açıklık olmadığı için bu usulün kaldırıldığı yorumunu yapmıştır. Zorlukla toplanan talebenin çoğu hoca olup, birkaç sene hocalıkta bulunanların bazıları rüşdiye şahadetnameli, bazıları idadiye devam etmiştir. Bunlar bir müddet devam edip yeterli oldukları takdirde şahadetname veya ehliyetname almak niyetindedirler. Üç sene okula devam etmeleri zorunluluğu karşısında eğitimi bırakmak düşüncesinde oldukları için yeni mektep kurulması meselesi zorlaşacaktır. Bu nedenle müdürlüğe göre rüşdiyeyi tamamlamış ve ibtidai derslerini verebilecek olanlara imtihansız şahadetname verilmesi ve muallimlikte istihdam edilmesi maslahata uygundur. Bu yazı üzerine Nezaretten eski Darülmuallimin ile yeni kurulacak olanların kesinlikle kıyaslanamayacağı, talimatın ve bütçenin belirlediği miktarda burslu olduğu için talebe bulunabileceği, buradan mezun olacakların vatana hizmetçi ve gerekli bilgiye sahip olacakları cevabı verilmiştir. Devamında talimatın uygulanması, talebe bulmanın sağlanması konularında kesinlikle çekinilmemesi ve icraatın sonuçlarının bildirilmesi istenmiştir. Bunun üzerine müdürlük rüşdiye ve idadiye devam etmiş olanların 3 yıl devam zorunlu tutulmalarına ve muallim bulmaktaki zorluklara yönelik görüşlerini tekrar ederek zorlukla 40 muallim bulup istihdam ettiğini, Adana Darülmuallimin-i İbtidai için 35 kadar talebe topladığını her türlü çabayı gösterdiğini bildirmiştir. Bir sonraki yazışmasında müdürlük söz konusu görüşlerinin ibtidai mektebe ayrılmış tahsisatın bulunmasının güçlüğünden kaynaklandığını vurgulamıştır. Devamında donanımlı muallim bulmaktaki zorluk sebebiyle şimdilik yetersiz olanlara ücret verileceğini bu şekilde istihdam olanlardan hiçbir fayda görülemeyeceği şeklindeki görüşlerini tekrarlamıştır. Müdürlük Adana Darülmuallimin konusuna çok önem vermiş olup Adana

Darülmuallimin için ayrılmış tahsisatın biraz ğrenci sayısını azaltmak suretiyle yatılı bir mektep için yeterli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yatılı bir Darülmualliminin talebenin ahlakını mkemmelletireceğini, okulun yatılı olmasının kararlatırıldığını, ğrenci sayısının 38'e ulaştığını, yatılı mektebin binası için gerekli planın hazır olduğunu eklemiştir. Okulun yatılıya çevrilmesine karar verildikten sonra binasının inşasına balamak üzere 1910 yılı bütçesine gerekli tahsisatın konulması istenilmiştir (MF.İBT. 260-32). Yatılıya dntrlmesi kararlaştırılan Adana Darülmuallimin-i İbtidai hakkında Adana'ya gerekli olan talimat verilmiş, ancak 15 Ekim 1910'da Adana valisi talebenin gıda, giyim, aydınlanma ve diğer masrafları, memur ve hizmetli tahsisatlarını içeren bütçenin henüz gelmediğini, bunların vaktinde gönderilmesini istemiştir (MF.İBT. 288-11).

Adana Darülmuallimini yatılıya dntrlrken binasının yatılı bir okulun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerekmiştir. Bu düzenleme sırasında Darülmuallimin-i Rdiye sınıflarını da içerecek şekilde binanın planında tadilat yapılmış, bu konudaki gerekli tahsisatın gönderilmesi Adana valisi tarafından istenilmi, gerekli ödeme verilmiştir (MF.İBT. 266-59). Mayıs 1910'da bir başka yazımada yatılıya çevrilen Darülmuallimin-i İbtidaiye binasının üzerine çıkılan yeni katın meclis-i idare kararıyla alındığı, planlarının ve kefinin merkeze bildirildiği ifade edilmiştir. Devamında bütçesinin tasdik edildiği için havalesinin verileceği ancak havalesi verilene kadar inşaatın durmasının hem müteahhidin zarar görmesine hem de sıcaklar bastırınca inşaatın durmasına sebep olacağı bildirilerek, söz konusu havalenin defterdarlığa tebliğ edilmesi vali tarafından Maliye Nezaretinden istenilmiştir (MF.İBT.397-13). İaat devam ederken bazı ahşap veya tuğla kısımlarında çürük malzeme kullanıldığı ortaya çıkınca mesele vilayet meclisinde grlm, neticede müteahhidin bina artnamesine uyması için gerekli çalışma ve takip vali tarafından yapılmıştır (MF.İBT.286-52). 1911 yılında ibtidai kısmı tamamlanmış, talebeler yeni binaya nakl edilmiş, ancak rdiye kısmı gecikmitir (MF.İBT.362-53). 1913 yılında Darülmuallimin Rtiye binası yağmur nedeniyle zarar grdğinden tamir ve tadil edilmesi için gerekli tahsisatın gönderilmesi Adana maarif müdürü tarafından istenilmiştir (MF.İBT. 458-78).

1911 yılında Adana Darülmualliminde yemek verilmeyen bir dönem olmuştur. Bunun ne kadar sürdüğü ve neden olduğuna dair şimdilik araştırmalarda herhangi bir belge bulunamamıştır. Ancak devlet öğrencilere yemek için yevmiye vermiştir. Okulun idare memurları da kendilerine yemek bedeli verilmesini istemise de bunlara maaş verildiği gerekçesiyle bu istekleri reddedilmiştir

(MF.İBT. 396-19). Yine aynı yıl okulun bütçesi hazırlanırken öğrenci tedavisi için ilaç ücreti bütçe kalemleri arasına sehven eklenmemiş, bunun ödenmesi konusunda tereddütte kalan Defterdarlığa gerekli ödeme yetkisinin verilmesi için Adana maarif müdürlüğü Nezarete yazmıştır. Gerekli ödemenin yapılması izni verilmiştir (MF.İBT. 357-38).

Adana Darülmuallimini yatılıya dönüştürülürken 1912 Şubatında il maarif müdürlüğü Nezarete ilginç bir yazı yazmıştır. Yatılı Darülmuallimine devam eden ancak yatılı olmayan 3 öğrencinin beslenmesinin aylık 100 kuruş olduğu, bunlara söz konusu ücretin yarısı olan 50 kuruş verilerek mektepte yatılı kalmamaları için teklife bulunulmuştur. Nezaret darülmualliminlerin faydalı olabilmesi için adım adım yatılıya dönüştürüldüğü sırada yatılı olmayan öğrenci kabul edilmesini doğru bulmamıştır. Alınan karara aykırı davranılmamasını bildirdiği gibi bu şekilde öğrenci kabul edilmesinin sebebi ve miktarı sorulmuştur. Ancak bu yazıya verilen cevaba şu ana kadar rastlanılmamıştır (MF.İBT. 361-79). Bununla birlikte yukarıda bahsedilen 1915 Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi'nde hem yatılı hem yatılı olmayan öğrenci kabul edilebileceği belirtilmiştir. Devlet Adana örneğinde olduğu gibi yatılı olmadan okumak isteyenleri göz önünde bulundurarak bu düzenlemeyi yapmıştır.

ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNİN EĞİTİM KADROSU VE ÖĞRENCİLER

11 Ekim 1909'da Adana Darülmuallimin müdürlüğüne Hüseyin Hüsnü Efendi, muallim-i evvelliğine Mustafa Asım Efendi tayin edilmiştir (MF.MKT. 246-54; MF.İBT. 258-72). Kasım 1909'da katipliğe Mehmet Ferit Efendi, seyyar muallimliğe Vasıf Efendi'nin tayin edildiği, işe başladıkları maarif müdürü tarafından Nezarete bildirilmiştir (MF.İBT. 253-12). Ancak Mustafa Asım Efendi göreve başlamadan Eylül 1909'da istifa etmiştir (MF.MKT., 255-9). Bu kez yerine Kasım 1909'da Kozan Numune Mektebi muallim-i evveli olan Şevket Efendi muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir (MF. İBT.275-30; MF.İBT. 251-6). Şevket Efendi 6 Aralık 1909'da yeni görevine başlamıştır (MF.İBT. 275-30).

8 Ekim 1910'da Adana Darülmuallimini-i İbtidaisinde müdür Hüseyin Hüsnü Efendi, muallim-i evvel Şevket Efendi, seyyar muallim Vasıf Efendi, kâtip Mehmet Ferit Efendi ve bir hademe görevlidir. Maarif müdürü mevcut Darülmuallimin ders programının tamamen uygulanabilmesi için 4 muallime daha ihtiyaç olduğunu bunların istihdam olunmadığı takdirde haftalık 40 saat dersin açmakta kalacağını ve gereğinin yapılmasını istemiştir. Tedrisat-ı ibtidaiye

daresinden gelen cevapta Darülmualliminlerin yatılıya dönüştürülmesi sebebiyle mevcut sene bütçesinde Adana Darülmuallimin-i İbtidai muallim-i saniliğine Kazım Efendi'nin tayin olduğu bildirilmiştir (MF.İBT.287-26). Muallim-i salisliğe Osman Rasih Efendi atanmış ancak gelmesi gecikince Adana maarif müdürü eğer gelmeyecekse gereğinin yapılmasını istemiştir (MF.İBT.373-18). Daha sonra yerine Abdullah Efendi'nin tayin edilmesini istemiştir. Esasen müdür, ibtidai muallimi olan Abdullah Efendi'nin tayin edilmesinin garip olduğunu belirtmiştir. Ancak on beş sene önce usul-ı cedide üzere Tarsus'ta kurulan ibtidai mektebine nezaret ettiği için Adana'da kendi benzerlerine göre daha üstündür. Hatta belki Adana'da usul-ı cedidin kurucusu, ulum-ı diniye ve arabî ve lisan-ı Osmaniyeye ileri derecede vakıf olup muallim-i salisliğe tayin edilmesi uygundur. Müdür devamla Abdullah Efendi'nin halkın güvenini kazandığını, Adana Darülmuallimin müdür ve muallimlerinin tarik-i ilmiyeye mensup olmadığını, hepsinin fünun-u hazıraya vakıf olduğunu, Darülmuallimin'de muallim-i salisliğe tayin edilecek kimsenin ulum-ı diniye ve arabî ve kavaid-i Osmaniyeye hâkim olması gerektiğini anlatmıştır. Nezaret tarafından tayin edilecek uygun birisi yoksa, imtihan edilmeye hazır olan Abdullah Efendi'nin tayin edilmesi istenilmiştir (MF.İBT. 261-92).

1910 yılında yatılıya dönüştürülmesi kararlaştırılan Adana Darülmuallimin-i İbtidai mektebinin kadroları düzenlenirken Adana valisi okulun idaresine yeterli bir kişinin bir an önce bulunması gerektiğini, mevcut gündüz Darülmuallimin müdürü Hüseyin Efendi'nin istenilen beceriye sahip olmadığını savunmuştur. Satı Bey ile yapılan yazışmalar sonunda gerekli niteliklere sahip bir müdür bulunmuş, bulunan müdür Mustafa Rahmi Efendi olup bir an önce Adana'ya gönderilmesi istenmiştir (MF.İBT. 288-11). Nitekim 19 Kasım 1910'da müdür Hüseyin Efendi Medine Darülmuallimin müdürlüğüne tayin edilmiş (MF.İBT. 291-15; MF.İBT. 290-90; MF.İBT. 293-62), yerine Üsküb Darülmuallimini fenn-i terbiye muallimi Rahmi Efendi tayin edilmiş, harcırahlarının ödenmesi ve işlemlerinin süratle yapılması istenmiştir (MF.MKT. 288-26). Rahmi Efendi'nin gelmesi gecikmiş, Ekim 1910'da Adana valisi konuyla ilgili Nezarete yazmıştır. Ancak Rahmi Efendi'nin Üsküb'deki görevinden sene ortasında ayrılması doğru bulunmamış, sene sonuna kadar bekleneyeceği, bu senelik Bursa idadisi muavin-i sanisi Abdullah İzzet Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir (MF.İBT. 290-33). Rahmi Efendi Kasım 1910'da Üsküb Darülmualliminden ayrılarak Adana'ya gitmiştir (MF.İBT. 327-2). Nisan 1911'de tedrisat-ı ibtidaiye dairesi Adana'dan gelen yazı üzerine Üsküb Darülmualliminden Adana'ya giden Rahmi Efendi'nin harcırahının ödenmesine dair işlemlerinin yapılması için muhasebe dairesine bilgi vermiştir (MF.İBT. 313-53).

Konu ile ilgili olarak Kosova maarif müdürü Adana'ya tayin edilen Rahmi Efendi'ye Kosova'da herhangi bir harcırah verilmediğine dair Mayıs 1911 itibariyle bilgi vermiştir (MF.İBT. 327-2). Anlaşılan o ki Rahmi Bey'in harcırahının verilmesi gecikmiştir. Daha önce muallim-i saniliğe atanmış olan Kazım Efendi'nin muallim-i evvelliğe terfi etmesi nedeniyle Haziran 1911'de muallim-i saniliğe Tavşanlı rüşdiyesi muallim-i evvelliğinden istifa eden Mehmet Celaleddin Efendi 700 kuruş maaşla tayin edilmiştir (MF.İBT. 327-43; MF.İBT. 328-27; MF.İBT. 327-75; MF.İBT. 334-8).

Diğer darülmualliminler gibi pedagojik anlayışla düzenlenmeye çalışılan Adana Darülmuallimin'de resim ve jimnastik muallimliğini birlikte ifa edecek ehil kimse bulunmadığı yapılan sınav sonucunda anlaşılmış ve resim muallimliğine Cemil Bey Ocak 1912'den itibaren, jimnastik muallimliğine Şurahbil Nadiri Bey Mart 1912'den itibaren başlatılmıştır. Maarif müdürü bu tayinlerin onaylanmasını istemiş ve Nezaret tarafından onaylanmıştır (MF.İBT. 366-57). Okulun ulum-ı tabiiye dersine muallim olmadığı için bir süre Doktor Aziz Bey girmiş fakat geceleri okulda nöbetçilik yapamaması sebebiyle istifa etmiş ve ardından başka yere tayini çıkınca maarif müdürü uygun birinin tayin edilmesini istemiştir. Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından ve Adana Ziraat Mektebi muallimi İbrahim Hakkı Efendi vekaleten tayin edilmiş, okulda nöbet tutabilecek olan bu muallim daha sonra asaleten tayin edilmiştir (MF.İBT. 369-33).

Kasım 1913'te Adana Darülmuallimin müdür muavinliğine tayin edilen İbrahim Efendi'nin harcırahının ödenmesi ve gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. İbrahim Efendi'nin daha önceki görev yeri Halep'te ödenmemiş olan beş aylık maaşının da Adana vilayet bütçesinden ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak Adana maarif müdürü bu kişinin maaşına dair mevcut bütçenin daha önce onaylanmış olması nedeniyle bütçede tahsisatının olmadığı gibi havalesinin de gönderilmediğini Nezarete yazmıştır. Ayrıca bu kişinin mesleğinin "darülmuallim" olmadığını elindeki belgeden anlaşıldığını ve başka bir liva idadisine tayinini istemiştir. Gerçekten de İbrahim Efendi Darülfünun mezunu olup çeşitli öğretmenliklerde bulunmuş, en son İşkodra Darülmualliminden savaş dolayısıyla ayrılmak zorunda kalmış ve Halep Darülmualliminde görevlendirildikten sonra bu kez Adana Darülmuallimin müdür muavinliğine tayin edilmek istenmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere maarif müdürü bu tayini doğru bulmamıştır (MF.İBT. 482-37). Ancak Darülfünun mezunlarının darülmualliminlere tayin edilmesi Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı'nın yukarıda bahsedilen 62. maddesine uygun bir tayindir (Özalp, 1982, s.93). Müdür uygun görmese de bu tayin o sırada geçerli yasal düzenlemeye aykırı değildir. Dersler ve

kadrolarla ilgili düzenlemeler sırasında birbiriyle ilişkili derslerin aynı muallime verilmesine dikkat edilmiş, ulum-ı diniye dersleri için iki muallim görevlendirilmiş olduğunu fark eden Nezaret tek muallim tayin edilmesini istemiştir. Maarif müdürü verdiği cevapta mevcut darülmuallimin muallimlerinin büyük kısmının ulum-ı diniyeden kelim ve fıkh derslerini veremeyecek durumda oldukları için mahalli ulemeden ve uzmanlık sahibi Hafız Ahmet Efendi tayin edildiğini bildirmiştir. Ayrıca uzmanlığı tam olarak anlaşılmadığı için Darülfünun ilahiyat şubesi mezunu olan diğer muallim Mahmut Nedim Efendi başka bir yere tayin edilmiştir (MF.İBT. 489-29). Olabildiği kadar tayinlerde uzmanlığa dikkat etmeye çalışılmıştır.

1911 yılında Adana Darülmuallimine müdür olan Rahmi Efendi Kasım 1913'te Avrupa'ya eğitim görmek için gönderilince yerine Sen Klod mezunlarından İsmail Sadreddin Bey² tayin edilmiştir. Ekim 1913'te kadrolarda yapılan düzenlemeye göre Adana Darülmualliminde görevlendirme şöyledir; müdür İsmail Sadreddin 1200 kuruş, müdür muavini Mustafa Fahri Efendi 900 kuruş, muallim-i evvel Niyazi 800 kuruş, muallim-i sani Mustafa Efendi 700 kuruş, muallim-i salis Mustafa Hakkı 600 kuruş, muallim-i rabi Akkaş Efendi 500 kuruş, muallim-i hamis Osman Efendi 400 kuruş, iktisad-ı zirai muallimi Halil Rıfat 800 kuruş, seyyar hat ve resim muallimi Cemil Efendi 350 kuruş, seyyar el işleri muallimi Hadi Bey 150 kuruş, seyyar musiki muallimi Mahmud Kemal 150 kuruş, seyyar terbiye-i bedeniye muallimi 150 kuruş, katib Mehmed Hayri Efendi 500 kuruş, ambar memuru Mehmed Mustafa 400 kuruş, hademe gerekli olduğu kadar istihdam edilmek üzere 1200 kuruş maaş ödenmek üzere belirlenmiştir (MF.İBT. 482-37). Kasım 1913'te Darülmuallimin müdürlüğüne atanan Sadreddin Bey'in gelmesi gecikince Adana valisi Nezaretten Sadreddin Bey'in bir an önce gönderilmesini istemiştir (MF.İBT. 482-37). Aynı şekilde Kasım 1913'te Adana maarif müdürü de Sadreddin Bey'in ve islahat nedeniyle okutulacak yeni kitapların isimlerini içeren bir liste ile birlikte her sınıf için okutulacak kitaplardan kırkar tane satın alınarak hızlı bir şekilde gönderilmesini istemiştir. Nezaret böyle bir kitap listesi hazırlanmadığını ve Sadreddin Bey'in de yola çıkmış olduğu cevabını vermiştir (MF.İBT. 471-106). Muallim-i rabiliğe tayin edilen Nurullah Efendi'nin (MF.İBT. 474-109), muallim-i hamisliğe tayin edilen Osman Efendi'nin ve müdürlüğe tayin edilen Sadreddin Bey'in harcırahlarının ödenmesi emri verilmiştir (MF.İBT. 463-71). Haziran

² İsmail Sadreddin Bey ismi konuyla ilgili diğer arşiv belgelerinde Sadreddin Celal Bey olarak geçmiştir. Doğrusu Sadreddin Celal Bey olup sehven İsmail Sadreddin Bey yazıldığı sanılmaktadır.

1914'te Adana valisi Nezarete ilginç bir yazı yazmıştır. Darülmuallimin müdürü Sadreddin Celal Bey'in yurt dışında eğitim görmüş takdire şayan bir kişi olmakla birlikte 22 yaşında çok genç olması ve yeterince tecrübesi bulunmaması nedeniyle Adana Darülmualliminden yeterince fayda elde edilemediğini ifade etmiştir. Adana gibi bir yerde yaşı ve tecrübesi daha fazla bir gencin görevlendirilmesini, Sadreddin Bey'in bu görevden alınarak İstanbul veya başka bir yere tayin edilmesini, Adana'ya Diyarbakır Darülmuallimin müdürü Mustafa Efendi'nin tayin edilmesine izin verilmesini istemiştir (MF.İBT. 505-48). Mustafa Efendi Adana Darülmuallimin müdürlüğüne tayin edilmiştir. Ancak müdürün maaşıyla ilgili bazı yazışmalar ortaya çıkmıştır (DH.İD. 195-50). Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatının 72. maddesine göre darülmuallimin müdürlükleri birinci, ikinci, üçüncü sınıf olarak farklı maaşlarla tasnif edilmiştir (Özalp, 1982, s.96). Adana valisinin yazdığına göre donanımlı olan müdür Adana'ya birinci sınıf müdür maaşı verilmek şartıyla gelmiştir. Adana meclis-i umumisi bir karar alarak müdürün maaşını birinci derece müdür maaşı olan 1400 kuruş olarak düzenlemiş ve uygulama için Dâhiliye Nezaretinden izin istemiştir. Ancak Nezaret Adana Darülmuallimin müdürlüğünün üçüncü sınıf olup 1200 kuruş maaş verilmesi gerektiğini belirterek kabul etmemiştir (DH.İD. 195-50).

Bu arada darülmuallimin-i ibtidailerin ders programı ıslah edilmiş, darülmuallimin-i ibtidai olan vilayetlere tebliğ edilmiştir. Birbirleriyle ilişkili dersler takım olarak düzenlenmiş ve her takım derslerin tek bir muallime verilmesi kararlaştırılmıştır. Derslerin verilmesinde uzmanlık alanına dikkat edilmesi istenmiştir. Islah edilen program Ağustos 1913'te Adana'ya da bildirilmiş, Adana'dan yeni program dolayısıyla okutulacak yeni kitapların bir an evvel gönderilmesi istenilmiştir. Ancak Nezaret kitaplar basılana kadar eski program ve kitaplara göre devam edilmesini bildirmiştir (MF.İBT. 471-39).

Tüm bu ıslah çalışmaları anlaşılan olumlu sonuç vermiş 1908'den önce çok az olan öğrenci mevcudu artmıştır. Kasım 1910 itibariyle maarif müdürünün bildirdiğine göre okulun birinci sınıfında 54, ikinci sınıfında 35, üçüncü sınıfında 11 öğrenci olmak üzere toplam 100 öğrenci vardır (MF.İBT. 300-56). Sonraki yıl Ekim 1911'de 120 talebe olduğu ve tahsisatın artırılması istenilmiştir (MF.İBT. 346-29). 1912 yılında 29 öğrenci mezun etmiştir (MF.İBT. 408-2). Bu arada mevcut yasal düzenlemelere göre darülmuallimin mezunları devlete bağlı ibtidai mekteplerinde 10 yıl muallimlik yapmak zorundadır. Bunu yapmadıkları takdire kendilerine eğitimlerinde yapılan masraflar geri alınacaktır. 1914 yılındaki bir yazışmaya göre Adana

Darülmualliminden mezun olan üç muallim Nezarete bağlı olmayan hususi Adana Gülşen-i Ümid Mektebinde muallimlik yapmaktadırlar. Ancak İslam cemaati tarafından kurulan bu mektebin ticaret amacıyla kurulmadığı resmi ibtidai mektep programını aynen tatbik ettiği dolayısıyla Nezarete bağlı olanlardan farklı olmadığı, tek farkının masraflarının büyük kısmının cemaat tarafından karşılandığı Nezarete bildirilmiştir. Adana dışından bu mektebe muallim bulunamayacağı ve diğer gerekçelerle birlikte bu üç muallimin buradaki görevlerine devam etmeleri ve haklarında ilgili mevzuatın uygulanmaması istenilmiştir. Nitekim bu gerekçeleri kabul eden Nezaret muallimlerin görevlerine devam etmesine müsaade etmiştir (MF.İBT. 487-74).

Öğrencilerin hal ve hareketleriyle ilgili arşiv belgelerinde şimdilik bir dosyaya rastlanmıştır. Adana Darülmuallimin öğrencisi İrfan Efendi mektep hademesini tüfekle yaralamış ve mahkeme neticesinde bir hafta hapis cezası almıştır. Bu suç nedeniyle İrfan Efendi'ye Darülmuallimin ve Darülmuallimat Talimatnamesi'nin 94. maddesi gereğince okuldan ihraç cezası verilmiştir (MF.MKT.1227-9; MF.MKT.1224-20). Buna dayanarak okulun disiplin konularında hassas olduğu söylenebilir.

ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNE BAĞLI DARÜLEYTAM VE TATBİKAT MEKTEBİ

Siyasi tarih bakımından önemli olayların yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'nın yıkılış sebeplerinden biri olan azınlık isyanları devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra öteden beri isyan halinde bulunan Ermeniler 1909'da Adana'da isyan etmişlerdir. Bu olaylar sırasında din ve mezhep ayırt edilmeksizin yetim ve kimsesiz kalan Türk ve Ermeni çocuklarının bakımı ve eğitimi için Adana'da Darüleytam açılmış, bir nizamname dahi düzenlenmiştir (Özalp, 1982, s.474-477). Enver Paşa Darüleytamı adı verilen bu okul Adana Darülmuallimine bağlı Tatbikat Mektebi haline getirilmiştir (MF.MKT. 1231-128).

Ekim 1913'te kadrolarda yapılan düzenlemeler sonucunda Tatbikat Mektebi muallim-i evvelliğine Nazmi Efendi 500 kuruş, muallim-i saniliğe Mardiros Efendi 450 kuruş, muallim-i salisliğe Mahmud Efendi 400 kuruş maaş ile tayin edilmişlerdir (MF.İBT. 482-37; MF.İBT. 474-109; MF.İBT. 493-56). 9 Kasım 1913'te Tatbikat Mektebi muallim-i evvelliğine terfi eden Mardiros Vanik Efendi'nin yerine muallim-i saniliğe İbrahim Edhem Efendi tayin edilmişlerdir (MF.İBT. 482-37). Ancak bu sırada Adana maarif müdürü Mardiros Efendi'nin geldiğini, fakat mektebe tayin edilen Nazmi ve Mahmut Efendilerin gelmediğini, özel araştırması neticesinde gelmeyeceklerini öğrendiğini Nezarete bildirmiştir. Vaktiyle tayin edilen diğer

muallimlerin tebliğ edilen bu kadrolar sebebiyle başka mekteplerde tayin edilmesi sebebiyle Tatbikat Mektebinde eğitim mecburen Mardiros Efendi'ye kalmıştır. Ancak Müslüman çocukların eğitiminin Müslüman olmayan birine bırakılması çocukların velileri tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu okula devam eden öğrencilerin çoğu zengin ailelerin zeki çocuklarıdır. Bu atamadan üzüntü duyulduğu halk tarafından maarif müdürüne bildirilmiş, şimdilik derslerin Adana Darülmuallimin muallimleri tarafından verildiği bildirilmiştir. Müdür, Nazmi ve Mahmut Beyler gelmiş olsalardı, bu tür şikâyetlere maruz kalmayacaklarını ve Mardiros Efendi'nin bu görevde devam etmesinin halk tarafından hoş görülmeceği görüşünü bildirmiştir. Bu nedenle Mardiros Efendi'nin sultani ibtidai kısmı muallimlerinden biriyle becayiş edilmesini, süratle Müslüman muallimlerin gelmelerini ya da Nezaret tarafından uygun bir muallim bulunamadığı takdirde Adana Darülmuallimin mezunlarının bu görevi yapacak bilgiye sahip olduklarını, bunlardan uygun olanlarının tayin edilmesi izninin verilmesini istemiştir. Bu atamanın Müslüman çocukların velilerinin hoşuna gideceğini de ilave etmiştir (MF.İBT. 493-56). Bu yazışmanın sebebi İbrahim Edhem Efendi'nin istifa dilekçesinden kısmen anlaşılmalıdır. İbrahim Edhem Efendi yazdığı dilekçesinde görevi arkadaşlarının ısrarıyla kabul ettiğini, arkadaşlarının görevden çekilince yalnız kaldığını, iyi geçinemeyeceği Mardiros Efendi'nin yanında görevini hakkıyla yerine getiremeyeceğini belirterek görevden istifa etmiştir. Neticede 14 Aralık 1913'te Mardiros Efendi'nin Adana Darülmuallimin muallim-i hamisi Osman Efendi ile becayişine karar verilmiştir (MF.İBT. 469-95). Mardiros'un yerine tayin edilen Osman Nuri Efendi Selanik Darülmuallimin mezunudur (MF.İBT. 471-92). Ardından Ocak 1914'te muallim-i salisliğe Niyazi Efendi tayin edilmiş ve harcırahının verilmesi emredilmiştir (MF.İBT. 480-93). Ocak 1914 tarihi itibarıyla muallim-i evvel Osman Nuri Efendi, muallim-i sani Osman Efendi, muallim-i salis Niyazi Efendidir (MF.İBT. 489-29).

1917 yılında Tatbikat Mektebi daha sonra Adana'daki diğer erkek Darüleytamı ile birleştirilince demirbaş eşyasının Darülmualliminden ayrılması gerekmiş ancak iki kurum arasında sorun çıkmıştır. Merkezden meselenin iki kurumun hukukunun korunması suretiyle çözülmesi emredilmiştir (MF.MKT.1231-128).

TRABLUSGARP SAVAŞI'NIN ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNE ETKİSİ

1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması sonucu Osmanlı'nın savaşa girmesi Adana Darülmuallimine de etki yapmıştır. Bu savaşta kimsesiz kalan çocuklar bölgedeki askeri birlikler

tarafından koruma altına alınmış ve çeşitli mekteplere kayıt edilmeleri için çalışmalar başlatılmıştır (MF.İBT. 452-62). Savaş sırasında Trablusgarp ve Bingazi'den gelen talebenin çeşitli parasız ve yatılı mekteplere kabul ve kayıt edilmesi için 1912 yılında kanun çıkarılmıştır (Özalp, 1982, s.104). Bu çocukların eğitimi ve gidebilecekleri okullar ile ilgili bir talimatname düzenlenmiştir. Bu çocuklar için özel olarak çıkarılan talimatnamenin uygulanması için ilgili maarif müdürlerine bilgi verilmiştir. Talimatnamenin konu açısından önemli olan 14. maddesine göre talebelerden darülmuallimlere kabul edilecek olanlara "bir muallim olarak yetişmekten ziyade usûl-ı cedide üzerine mekteblerin tarz-ı teşkil ve idaresi ve usûl-ı talim ve tedrisi ve talebenin sıhhat ve suhuletle suret-i tahsili" öğretilenlerdir (MF.İBT. 452-62). Devlet eğitimi yaygınlaştırmak için usûl-ı cedidin öğretilmesine önem vermiştir. 15 çocuğun Adana Darülmuallimine gönderilmesine karar verilmiş ve eğitimleri için Manastır Darülmuallimini muallim-i evveli Mustafa Reşad Efendi ile Yanya Darülmuallimini muallim-i sanisi Bekir Sıdkı Efendiler görevlendirilmişlerdir. 3 Mayıs 1913'te göreve başlayan muallimler ayrıca Darülmuallimin eğitim kadrosuna yardımcı olacaklardır. Bu muallim ve öğrencilerin harcırah ve diğer giderlerinin karşılanması için Adana bütçesine gerekli tahsisatın konulması için sorumlu yerlere emirler verilmiştir (MF.İBT. 437-22).

Adana Darülmuallimine gönderilen çocuklar ile ilgili olarak 12 Ağustos 1913'te Adana maarif müdüriyetine Nezaretten yazı yazılmıştır. Adana Darülmuallimine gönderilen çocukların masrafları için talimatname gereğince ödemeler yapılmıştır. Adana maarif müdürünün bir yazısından anlaşıldığına göre Mayıs 1913'te Adana'ya gelen çocuklar eğitime elifba'dan başlamışlar, üç buçuk ay içinde ecza-yı şerifeyi, ulum-ı diniyeyi, Türkçe kıraat ve imlayı, hesabı, rakamları, terbiye-i bedeniyeyi öğrenmişlerdir. Gelecek sene daha fazla tahsil edebilecekleri ümit edilen öğrencilerin çalışma ve gayretlerini içeren bir pusula eklenmiştir. Bu talebeye üç kişi daha ilave edilmiş ve bunların masrafları ile ilgili teklif Adana umumi vilayet meclisi tarafından kabul edilmiştir. Maarif müdürü söz konusu çocukların Adana Darülmuallimine bağlı Tatbikat Mektebinde ya da özel bir sınıf halinde eğitimlerine itina gösterildiğini ilave etmiştir (MF.İBT. 452-62). Bu yazıdan anlaşıldığına göre gelen çocuklar henüz temel eğitim seviyesinde olup özel bir şekilde eğitim verilmiştir. Bu çocuklara muhtemelen Türkçe bilmedikleri için özel bir sınıf halinde eğitim verilmiş olabilir.

BALKAN SAVAŞLARI'NIN ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNE ETKİSİ

Osmanlı Devleti 1912 yılında Balkan Devletleri ile yaptığı savaş sonucunda Doğu Trakya hariç bütün Balkan topraklarını kaybetmiş ve tarihte Balkan Faciası diye anılmıştır. Kaybedilen topraklardan Türk ve Müslüman nüfusun bir kısmı Anadolu'ya göç ederken oradaki mevcut darülmuallimin talebelerinin ne olacağı meselesi ortaya çıkmıştır. Osmanlı bunları Anadolu'da uygun olan darülmualliminlere kayıt etmeye karar vermiştir (MF.İBT. 423-51; MF.İBT. 358-9). Bunlardan biri olan Manastır Darülmuallimin öğrencilerinden 14 kişi Adana Darülmualliminde eğitimlerine devam etmek üzere kayıt edilmişler, bunların harcırah ve günlük masrafları bütçeden karşılanmıştır (MF.İBT. 420-22; MF.İBT. 421-59). Bu öğrencilerden Muhsin, Kemal, Halil İbrahim, Halil Efendiler birinci sınıf, Vehbi, İsa, Muhammet, Hüseyin, Ahmet Efendiler ikinci sınıf, Mustafa, İsmail, Ömer ve sonradan ilave edilen Muharrem Efendiler üçüncü sınıf öğrencisidirler. Öğrenciler Nisan 1913'te Adana'ya ulaşmışlar, içlerinden Ömer Efendi'nin Adana'ya gidişi gecikmiş ve pasaport aldıktan sonra gideceği bildirilmiştir (MF.İBT. 423-51). Yine aynı yıl Haziran ayında benzer şekilde Edirne Darülmuallimin öğrencilerinin bazıları Kastamonu Darülmuallimine kayıt edilirken İpsalalı İbrahimoğlu Ali ile Selanikli Şemseddin oğlu Alaaddin Efendi Adana Darülmuallimine kayıt edilmişlerdir (MF.İBT. 432-65).

Kaybedilen topraklardan gelen sadece talebe değil buralarda görev yapan ya da buralardan mezun olan muallimler de Anadolu'da çeşitli yerlere tayin edilmişlerdir. Nitekim Nisan 1915'te Manastır Darülmuallimin muallim-i evveli Mustafa Reşat ve Yanya Darülmuallimin muallim-i sanisi Bekir Sıdkı Efendiler Adana Darülmuallimine sevk edilmişlerdir (MF.İBT. 423-44). Bir başkası Osman Nuri Efendi yazdığı dilekçe ile boş olan bir göreve tayin istemiştir. Bu sırada Adana Darülmuallimine bağlı Tatbikat Mektebi muallim-i saniliğine tayin edilen İbrahim Edhem Efendi'nin istifa etmesi üzerine Selanik Darülmualliminden birincilikle mezun olan Osman Nuri Efendi 16 Aralık 1913'te tayin olunmuş ve gerekli işlemlerinin yapılması emr edilmiştir (MF. İBT. 482-37).

Devlet Balkan Savaşları sırasında Adana ve çevresindeki mevcut muallimlerin ders usulünü islah etmek gayesiyle bir tür kurs vermek üzere Darülmualliminde toplamak istemiştir. Ancak savaşın arttırdığı ekonomik sıkıntı sebebiyle harcırah ve yevmiyenin ödenemeyeceğini böyle bir isteğe gerek kalmaksızın muallimlerin Darülmuallimine getirilmesi bildirilmiştir (MF.İBT. 431-18). Bu durum Adana

Darülmualliminin kurs faaliyetlerine olumsuz olarak yansımıştır denilebilir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ADANA DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİSİNE ETKİSİ

Birinci Dünya Savaşı gelişmelerinden Adana Darülmuallimini de etkilenmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 15 Temmuz 1917'de Fransız uçakları Adana'yı bombalamış, atılan 6 bomba Darülmuallimin ile Enver Paşa Darüleytamına isabet etmiş ve bir muallim iki talebe bir hademe vefat etmiş, yine okulun talebe, öğretmen ve hademelerinden on kişi de yaralanmıştır. Okulun pencereleri, kimya laboratuvarı ve bazı mektep eşyası zarar görmüştür. Yaralılar tedavi edilmiş, vefat edenler için tören düzenlenmiştir. Merkez hastaneden alınan cenaze tabutları bayraklar, çiçekler ve kurdelelerle süslenmiş, önde muallimler arkada öğrenciler diğer mülki ve askeri görevliler bulunduğu halde Darülmuallimin ve Darüleytama gelinmiştir. Yapılan konuşmalarda düşmanın vahşi hareketleri nefretle dile getirilmiştir. Ardından cenazeler kabristana defin edilmiş ayrıca medeni dünyaya bu vahşeti göstermek üzere cenazelerin, yaralıların ve yıkılan yerlerin resimleri çekilmiştir (MF.MKT. 1228-8; DH.EUM.6.Şb. 17-75). Savaş hukukunun yeni gelişmeye başladığı bir dönemde mahalli idarecilerin bu hukuku takip ettiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyıldan beri gelişmekte olan savaş hukuku 1907 Lahey Sözleşmesi ile belli bir olgunluğa ulaşmış, sözleşmeye göre "tarihi sanat eserlerine ve ilme tahsis edilmiş binaların" bombalanması yasaktır (Çokişler, 2019, s.62). Adana Darülmuallimin binası da bu kapsamda olup yöneticiler düşmanın savaş hukukuna uymayan davranışlarını belgelendirilmiş ve hassasiyetle dünya kamuoyuna sunulmaya çalışılmıştır. Daha sonra zarar gören binanın camları İstanbul'dan temin edilmeye çalışılmıştır (MF. MKT. 1230-3).

1918'den sonra mütareke döneminde ise okulun ne durumda olduğuna dair arşiv belgesi şimdilik araştırmalarda bulunamamıştır. Artık işgal yılları olduğu için muhtemelen okul düzenli bir eğitim verememiş, kapanmış olabilir.

SONUÇ

1908-1918 yılları II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşanan iç ve dış birçok önemli siyasi ve askeri olay Adana Darülmuallimin-i İbtidaisini de etkilemiştir. İç politikada öncelikli sorun yıkılışı engellemek olduğu için ıslahatlara önem verilmiş ve okullar da ıslah edilmeye çalışılmıştır. İlkokullara öğretmen yetiştirme amacıyla bir yandan darülmuallimin-i ibtidailer çoğaltılmaya çalışılırken diğer yandan

mevcut darülmuallimin-i ibtidailer ıslah edilmiştir. İstanbul Darülmualliminde Satı Bey'in gayretleriyle başlatılan ıslahat taşrada da uygulanmıştır. 1892 yılında kurulmuş olan Adana Darülmuallimin-i İbtidaisi de diğerleri gibi kurulduğu günden beri yeterince verimli olmamıştır. Bu bağlamda Adana Darülmuallimin-i İbtidaisi de ıslah edilmeye verimli hale getirilmeye çalışılmıştır. 1908 yılından itibaren 3 yıl eğitim verirken 1915 yılında 4 yıl eğitim verecek şekilde düzenlenmiştir. Pedagojik bir şekilde düzenlenmeye çalışılan okul dönemin şartlarından etkilenmiştir. Öncelikle ülkenin genel ekonomik sıkıntısı Adana Darülmuallimine de yansımıştır. Öğretmenlerin harcırah ve maaşlarının, okul binasının, öğrenci ihtiyaçlarının karşılanması için zorunlu ödemelerde gecikmeler yaşanmıştır. Pedagojik olarak ıslah edilen ders programlarını uygulamak için nitelikli muallim bulmakta sıkıntı devam etmiştir. Öte yandan bu dönemde ortaya çıkan Trablusgarp ve Balkan Savaşları Adana Darülmuallimine de etki yapmıştır. Savaş sırasında elden çıkan bölgelerden gelen çocuk, öğrenci ve muallimlerden bir kısmı Adana Darülmuallimine gönderilmiştir. Trablusgarp'tan gelenlerin kimsesiz kalan ilköğretim seviyesinde Türkçe bilmeyen çocuklar olduğu sanılmaktadır. Çünkü yazışmalardan bu çocuklar için Darülmuallimine bağlı Tatbikat Mektebinde "hususî" yani özel sınıflarda eğitim verildiği ifade edilmiştir. Trablusgarp'tan gelenler için özel bir nizamname dahi çıkarılmış ve bunlar için bir nevi özel muallimler görevlendirilmiştir. Bunun dışında Balkanlardan gelen darülmuallimin öğrencilerinin bir kısmı doğrudan Adana Darülmualliminin ilgili sınıflarına kayıt edilirken muallimlerinin bir kısmı Adana Darülmualliminde görevlendirilmişlerdir. Balkan Savaşları Osmanlı'nın toprak kaybetmesine sebep olmakla birlikte Balkanlardan gelen muallimlerin Anadolu'da görevlendirilmesi Anadolu için olumlu bir sonuç olarak görülebilir. Çünkü taşrada nitelikli muallim bulmanın zor olduğu bir dönemde Balkanlardan gelen muallimlerden Adana Darülmuallimine yapılan görevlendirmeler bir nebze de olsa muallim bulma sorununa çözüm getirmiştir. Buralardan gelen öğrenci ve muallimlerle okulun eğitim kadrosu ve öğrenci sayısı artırılmıştır. Ayrıca Osmanlı savaş nedeniyle kaybettiği topraklardan çekilirken orada kimsesiz kalan çocuklara ve vatandaşlarına elinden geldiğince sahip çıkmış ve bunu Adana Darülmuallimindeki uygulamaları bağlamında ortaya koymuştur.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise fazla belgeye rastlanılmamakla birlikte elde edilen belgelere göre okul binası İtilaf Devletleri tarafından bombalanmış, yaralanan ve ölenler olmuştur. Gelişmekte olan savaş hukukuna aykırı olan bombalama yöneticiler tarafından hassasiyetle takip edilmiştir. Adana halkı ve görevliler bu

duruma medeni dünyanın dikkatini çekmeye çalışmış ve kınamışlardır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (1978). *Türkiye’de öğretmenlerin toplumsal değişimdeki etkileri 1848-1940*. Ankara: Doğan Basımevi.

Altın, H. (2013). *Osmanlı döneminde taşra öğretmen okullarının yaygınlaşması*. Halep ve Ayıntap Darülmüalliminleri, I.Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu 16-17 Mayıs 2013 (Şener, H., Ed.) içinde (s. 151-163). Kilis: 7 Aralık Üniversitesi Matbaası.

Çokişler, E. (2019). *Silahlı çatışmalar sırasında kültürel malların korunması rejimi: tarihsel gelişimin analizi*. Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/673695>

Darülmüallimin ve Darülmüallimat-ı İbtidaiye Talimatnamesi (1332/1916). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Demirtaş, Z. (2007). *Osmanlı’da sıbyan mektepleri ve ilköğretimin örgütlenmesi*. Erişim Tarihi: 10 Mart 2022. <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt17/sayi1/173-183.pdf>.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Bab-ı Ali Evrak Odası. 374-260405.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 248-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 245-28.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 245-38.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 245-55.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 248-3.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 263-23.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 260-32.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 288-11.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 266-59.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 397-13.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 482-37.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 474-109.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 493-56.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 423-51.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 358-9.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 286-52.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 362-53.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 458-78.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 396-19.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 357-38.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 361-79.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 258-72.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 253-12.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 275-30.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 251-6.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 287-26.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 373-18.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 261-92.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 288-11.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 291-15.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 290-90.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 293-62.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 290-33.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 327-2.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 313-53.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 327-43.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 328-27.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 327-75.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 334-8.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 366-57.	Arşivi.	Maarif	Nezareti.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 369-33.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 482-37.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 452-62.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 437-22.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 420-22.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 421-59.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 423-44.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 431-18.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 432-65.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 489-29.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 471-106.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 474-109.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 463-71.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 505-48.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 300-56.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 487-74.		
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 471-39.		

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 346-29.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 408-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi. 432-65.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1230-3.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1227-9.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1228-8.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 255-9.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 246-54.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1231-128.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1224-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 288-26.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1068-68.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1119-30.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti. Mektubi Kalemi. 1100-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vükela Mazbataları. 146-65.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti. İdare. 195-50.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube. 17-75.

- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi* I, II, III, IV. İstanbul: Eser Matbaası.
- Koçer, H. A. (1992). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nâfi. (2001). *Maârif-i umûmiye nezâreti tarihçe-i teşkilât ve icrââtı-XIX. asır Osmanlı maârif tarihi*. (Kayaoğlu, T., Haz.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Muallim, *Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi*. 15 Temmuz 1332/28 Temmuz 1916.
- Özalp, R. (1982). *Milli eğitimle ilgili mevzuat (1857-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tanin, *II. Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi*, 15 Temmuz 1332/28 Temmuz 1916.
- Tanin, 13 Teşrinievvel 1324/26 Ekim 1908.
- Tarih Çevirme Klavuzu. Erişim Tarihi:10 Mart 1922. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- Ünal, U. ve Birbudak, T. S. (2013). *İstanbul darülmüallimini (1848-1924)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yanardağ, A. (2022). *Adana'da taşra darülmüallimin-i sıbyanların kuruluşu: Adana darülmüallimin-i sıbyan (1892-1908)*. Turkish History Education Journal, 11(1), 56-73. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2052997>
- Yıldız, H. (2012). *Diyarbakir darülmüallimin'in tarihçesi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 4(8), 133-158. Erişim Tarihi: 9 Mart 2022. <http://acikerisim.dicle.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11468/4943/D%c4%b0YARBEK%c4%b0R%20DAR%c3%9cLMUALL%c4%b0M%c4%b0N%c4%b0e2%80%99N%c4%b0N%20TAR%c4%b0H%c3%87ES%c4%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>